

ՀՏԴ 327

Քաղաքագիտություն

Գարիկ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

*Գլխավ Բրիջ կրթահամալիրի անգլերենի դասախոս,
քաղաքագիտության մագիստրոս*

Էլ-փոստ: garik.poghosyan2011@gmail.com

**ՄԱԴՐԻԴՅԱՆ ՄԿՁԲՈՒՆՔՆԵՐԻ
ԱՆՀԱՄԱԴՐԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ
ՆԱԽԱԴԵՊԵՐԻՑ ԲԽՈՂ ՆՈՐՄԵՐԻ ՀԵՏ**

Հոդվածը փորձ է անում վեր հանել մադրիդյան սկզբունքների թաքնահարույց անհամատեղելիությունը հետխորհրդային տարածքում և բալկաններում մի շարք հակամարտությունների կարգավորման տրամաբանությանը՝ զինադադարի համաձայնագրերի հետ համեմատական վերլուծության վրա, ինչպես նաև նախորդ դարում ՄԱԿ-ի ապագադրաքաղաքականության համատեքստում: Մասնավորապես ուշադրության է արժանանում այն հանգամանքը, որ մադրիդյան սկզբունքները նկատի չեն առնում մի շարք քաղաքական իրողություններ: Այս նկատառումներով առաջարկվում է ձևավորել բանակցային գործընթացի «արժախյան օրակարգ»:

Բանալի բառեր՝ մադրիդյան սկզբունքներ, խաղաղաստեղծություն, զինադադար:

Г.Погосян

**НЕСОВМЕСТИМОСТЬ МАДРИДСКИХ ПРИНЦИПОВ С
НОРМАМИ ВЫТЕКАЮЩИМИ ИЗ МЕЖДУНАРОДНЫХ
ПРЕЦЕДЕНТОВ**

В статье автор пытается выявить скрытую несовместимость Мадридских принципов с логикой урегулирования ряда конфликтов на постсоветском пространстве и Балканах на сравнительном анализе с соглашениями о перемирии, а также в контексте политики деколонизации ООН в прошлом веке. В частности, удостоивается внимания то обстоятельство, что мадридские принципы не учитывают ряд политических реалий. По этим соображениям предлагается сформировать "арцахскую повестку" переговорного процесса.

Ключевые слова: Мадридские принципы, миротворчество, перемирие

G.Poghosyan

**INCOMPATIBILITY OF THE MADRID PRINCIPLES WITH THE
NORMS ARISING FROM INTERNATIONAL PRECEDENTS**

The article attempts to reveal the hidden incompatibility of the Madrid

Principles with the logic of resolving a number of conflicts in the post-Soviet space and the Balkans through a comparative analysis of several armistice agreements, as well as in the context of the decolonization policy of the United Nations in the previous century. In particular, attention is drawn to the fact that the Madrid Principles do not take into account a number of political realities. For these reasons, it is proposed to form the "Artsakh agenda" of the negotiation process.

Keywords: Madrid Principles, peacebuilding, ceasefire

Համարժեք են արդյոք մադրիդյան սկզբունքները միջազգային խաղաղաստեղծ պրակտիկային, որքանով են արտացոլում հակամարտության մեջ ներքաշված կողմերի շահերի և իրավունքների ամբողջությունը: Հիմնավոր և իրավարար են արդյոք, եթե դրանք դիտարկենք բանակցային գործընթացում փոփոխական հաջողություններ գրանցելու կողմերի թվացյալ կամ առարկայական խաղից դուրս: Այս հարցերի պատասխանների որոնումներում մենք հանգել ենք մադրիդյան սկզբունքների անհամատեղելիությունը խաղաղաստեղծության նախատիպերի հետ վեր հանելու անհրաժեշտության գիտակցմանը: Չնայած նրան, որ հայ քաղաքագիտական և պատմագիտական միտքը վաղուց հիմնավորել է Արցախի հայկական պատկանելությունը, բնութագրել ինքնորոշման իրավունքի իրացման պատմաքաղաքական և իրավաքաղաքական հիմքեր, ինչպես օրինակ Ա. Մանասյանը, Տ. Բալայանը, Հ. Մ. հարությունյանը, Ե. Իշխանյանը, Ա. Ղաբիբյանը, Տ. Հակոբյանը և այլք, սակայն Արցախի հարցով դիրքորոշումների և հատկապես հակամարտության կարգավորման առաջարկների խորքային վերլուծությունը շարունակում են մնալ ոչ ամբողջությամբ իրացված: Դրանք են մադրիդյան սկզբունքների համապատասխանությունը, կամ, ավելի փաստական, դրանց անհամապատասխանությունը արցախյան հակամարտության էությանն ու միջազգային իրավական փաստաթղթերին՝ այլ հակամարտությունների կարգավորման պատմությանը: Ուստի, սույն հոդվածն ունի երկակի նպատակ: Առաջին՝ վեր հանել մադրիդյան սկզբունքների անհամատեղելիությունը միջազգային հակամարտությունների կարգավորման համընդհանուր չափորոշիչներին՝ համեմատական վերլուծության ենթարկելով միջազգային նախադեպերը՝ զինադադարի համաձայնագրերի հիմքով: Որքան էլ տարօրինակ է, մադրիդյան սկզբունքները, որքանով որ ցույց են տալիս մեր համեմատական վերլուծության արդյունքները, միայն առերևույթ են համապատասխանում միջազգային ընդունված նորմերին և խորքային իմաստով հակասում են դրանց: Ավելին, ինչպես կհամոզվենք, դրանք իրենցից ներկայացնում են Բիշկեկի զինադադարի բացթողումներն արցախահայության շահերի և իրավունքների հաշվին լրացնելու փորձ՝ զինադադար - 2: Երկրորդ, նպատակ ենք հետապնդում հետազոտության արդյունքների հիման վրա ներկայացնել նախաձեռնողական դիվանագիտության աշխուժացման առաջարկությունների փաթեթ:

Հոդվածը բաղկացած է երկու ենթագլխից և եզրակացությունից: Առաջին ենթագլխում հակիրճ ներկայացվում ենք հայկական հասարակագիտական մտքի փաստարկներ Արցախի պատմաքաղաքական և իրավաքաղաքական հայկականության և սուբյեկտայության վերաբերյալ: Երկրորդ ենթագլխում վեր է հանվում մադրիդյան սկզբունքների անլիարժեքությունը միջազգային չափորոշիչների և նախադեպերի համատեքստում՝ Կոսովոյի, Մերձդնեստրի, Բոսնիայի, Աբխազիայի, Հարավային Օսիայի զինադադարի համաձայնագրերի և Բիշկեկի զինադադարի բովանդակային համեմատական վերլուծության հիման վրա: Հոդվածի գլխավոր նպատակը որոշակիացնելու առումով կարևոր ենք համարում շեշտել, որ միջազգային այլ կարգավորված կամ ընթացիկ հակամարտությունները համեմատվում են մադրիդյան սկզբունքների հետ այնքանով, որքանով այդ սկզբունքերը հակասության մեջ են մտնում Արցախի դեպքի հետ չափորոշիչների ունիվերսալության տեսակետից: Ամփոփում բաժնում ներկայացնում ենք սույն հոդվածի հիմնավորումներից բխող քաղաքական-դիվանագիտական մոտեցումների փոփոխության կոնկրետ առաջարկներ:

1.1 Մադրիդյան սկզբունքների՝ Արցախյան հարցի հետ անհամատեղելիության լուսաբանումը

Արցախյան հակամարտությունը բազմաշերտ է և դրա մեկնաբանության ու վերլուծության ծիրում են դիտարկվում պատմական, իրավական, քաղաքական, աշխարհաքաղաքական մի շարք հարցեր: Այնուամենայնիվ, հայ քաղաքական և քաղաքագիտական, պատմագիտական միտքը Արցախի հայկական պատկանելության, դրա իրավաքաղաքական և պատմաքաղաքական հիմնավորումները սպառնալից ներկայացնելուն զուգահեռ մինչ օրս անդրադարձ չի կատարել այն հարցին, թե արդյոք միջնորդների առաջարկներն ընդհանրապես, իսկ մադրիդյան սկզբունքները մասնավորապես ինչպես պատմական արդարության ու իրավական փաստաթղթերի, այնպես էլ միջազգային սկզբունքների ու նախադեպերի հետ հակասության մեջ չեն մեծ հաշվով թողնելով սա անհատական եզրահանգումների մակարդակում: Արցախյան հակամարտության կարգավորմանն ուղղված մադրիդյան սկզբունքների անհամատեղելիությունը միջազգային խաղաղտեղծության հաջողված և ընթացիկ նախադեպերի ու սկզբունքների հետ խորապես հասկանալու համար, նախ անդրադառնանք հայ քաղաքական մտքի՝ Արցախի շուրջ հակամարտության վերաբերյալ վերլուծությունների մի հավաքական համեմատության, որը լույս կսփռի վերոնշյալ խնդրի արդիականության վրա: Այսպես, պատմաբան Տարոն Հակոբյանի իր՝ «ԼՂՀ հռչակումը և պետական շինարարության գործընթացը (1991-1994 թթ.)» աշխատության մեջ խնդիրը վեր է հանում պատմության, իրավունքի և անվտանգության խնդիրների շուրջ խորքային վերլուծությամբ: Հատկանշական է, որ պատմաբանն անդրադառնում է այնպիսի հույժ կարևոր խնդրի, ինչպիսին նախկին ԼՂԻՄ-ի հարակից տարածքներն են: Պատմական անարդարության և այդ տարածքների հայկական պատկանելության

խնդրի լուսաբանման անհրաժեշտության վրա ընթերցողի ուշադրությունը հրավիրելով՝ պատմաբանը, ԼՂԻՄ կազմավորման մասին խոսելիս հայտնում է, որ «նորաստեղծ մարզի սահմանների մեջ չընդգրկվեցին հարթավայրային Ղարաբաղի մեծ մասն ու արևմտյան լեռնային շրջանները»¹: Ավելին՝ հեղինակն արդեն կոնֆլիկտի վերածնման ժամանակակից փուլի մասին, զինադադարին նախորդող քաղաքական անցուդարձը նկարագրելիս թեպետ ուշագրավ հղում է կատարում զինադադարի կնքման տրամաբանությանը, հիշեցնելով, որ ՀՀ նախագահ Լևոն Տեր Պետրոսյանը հայկական կողմից զինադադարի կնքման առնչությամբ նախապայմաններ առաջ չքաշելը պայմանավորել էր Ադրբեյջանի նույնատեսակ դիքորոշման առկայության պահանջը բավարարելով², սակայն հեղինակը չի կապում զինադադարի համաձայնագրի մեջ չընդգրկված նախապայմանների ներառումը միջնորդների առաջարկների մեջ դրանց անընդունելիության հետ: Այս համատեքստում կարևորում ենք նաև պատմաբան, դիվանագետ Տիգրան Բալայանի «Ղարաբաղյան հիմնահարցը և միջազգային դիվանագիտությունը (1991-1994 թ.)» աշխատանքը, ինչը բանակցային գործընթացի զարգացման պատմությունը լուսաբանող մի հաջողված փորձ է: Պատմաբանը մեր հետազոտության նպատակների տեսակետից մի կարևոր հարցի մասին է գրում, երբ ԵԱՀԿ-ն ներկայացնում է որպես հակամարտությունների կարգավորման մեջ փորձ չունեցող մի կառույց Ղարաբաղյան հակամարտության միջնորդական ջանքերը այդ կառույցին վստահելու պատմությունը քննության առնելիս³: Սրանով հանդերձ՝ հեղինակը չի մեկնաբանում միջնորդների առաջարկների հնարավոր անհամատեղելիությունը միջազգային նորմերի ու սկզբունքների հետ՝ չնայած այն հանգամանքին, որ ստեղծում է դա անելու համար անհրաժեշտ պատմաքաղաքական հիմք: Հատկապես կարևոր է վերոգրյալ շարադրանքին հաջորդող հեղինակի մեկ այլ դիտարկում, այն է. «ԵԱՀԿ-ի հիմնադիր փաստաթղթում 1975 թ.-ի Հելսինկյան Եզրափակիչ ակտում, արձանագրված է պետությունների տարածքային ամբողջականության սկզբունքը, որն Ադրբեյջանը փորձում է օգտագործել իր հավակնությունները Լեռնային Ղարաբաղի նկատմամբ արդարացնելու համար»⁴: Սա այն հանգուցակետն է, որտեղ խաչվում են հայ քաղաքական, դիվանագիտական, պատմագիտական մտքի ներկայացուցիչների մոտեցումները այդպես էլ անդրադարձ չկատարելով միջնորդների առաջ քաշած սկզբունքների անհամատեղելիությանը կոնֆլիկտների կարգավորման նախադեպերին և դրանց հարակից միջազգային

¹ **Հակոբյան Տ.**, ԼՂՀ հռչակումը և պետական շինարարության գործընթացը (1991-1994 թթ.) 2011, էջ 4

² Նույնը, էջ 157

³ **Բալայան Տ.** «Ղարաբաղյան հիմնահարցը և միջազգային դիվանագիտությունը (1991-1994թթ.)» 2004, էջ 151

⁴ Նույնը

սկզբունքներին: Մասնավորապես ինքնորոշման իրավունքի և տարածքային ամբողջականության սկզբունքների արհեստական հակադրության մասին են վկայում նաև Ալեքսանդր Մանասյանը և Ալեն Ղևոնդյանը Ադրբեջանական Հանրապետության Գերագույն խորհրդի 1991 թ-ի հոկտեմբերի 18-ի «Պետական անկախության մասին» սահմանադրական ակտին անդրադարձ կատարելիս՝ նշելով, որ «Ակտն ապօրինի և ուժից զրկված էր հայտարարում ԽՍՀՄ կազմավորումից ի վեր Ադրբեջանի վերաբերյալ բոլոր ակտերը և Ադրբեջանական Հանրապետությունը սահմանադրորեն հայտարարում էր 1918-1920 թթ. գոյատևած, միջազգային հանրության կողմից դե յուրե չճանաչված և առանց սահմաններ ձեռք բերելու պատմությունից հեռացած ԱԴՀ-ի իրավահաջորդ»¹: Այստեղ տեղին է հիշատակել նաև Ա. Հարությունյանի և Ս. Պետիկյանի անդարդարձը արցախցիների ինքնորոշման ժամանակակից փուլի իրավական գործընթացին իրենց «Роль Референдума О Независимости Республики Арцах (Нагорно-Карабахской Республики) В Деле Построения Государственности» հոդվածում²: : Հեղինակները ներկայացնում են ինչպես 1991 թվականի սեպտեմբերի 2-ին ԼՂՀՄ-ում և Շահումյանի շրջանում պետական ինստիտուտների ձևավորման սկիզբը, Արցախի ժամանակավոր կարգավիճակի ծնունդը, այնպես էլ լուսաբանում 1991 թվականի նոյեմբերի 27-ի՝ հանրաքվեին առնչվող որոշման իրավարարությունը, ինչը ևս մեկ անգամ բացահայտում է այն խզումը, որ առկա է միջնորդների առաջարկների և Արցախի հարցի իրավաքաղաքական տրամաբանության միջև: Թվում է՝ հայ հասարակագետները հանգում են միևնույն եզրակացության, սակայն միջնորդների առաջարկների և միջազգային նախադեպերի ու սկզբունքների անմահատեղեղիության հարցին այդպես էլ հստակ անցում չի կատարվում: Մեր տեսադաշտում եղած գրականության մեջ կուզեինք առանձնացնել պրոֆեսոր Ա. Մանասյանի «Արցախյան հիմնախնդիր: նորովի իմաստավորման ենթակա հարցեր» հոդվածը, որում արված պարզաբանումներն ու շեշտադրումներն ամենասերտ առնչակցություններն ունեն սույն հոդվածի նպատակների հետ և, թեպետ անուղղակիորեն, բայց ուշադրություն են հրավիրում մադրիդյան սկզբունքների՝ միջազգային իրավական ուժ ունեցող նորմերի հետ անհամատեղելիությանը: Այսպես՝ հեղիակը հայտնում է, որ «արցախահայությունը XX դարում երկու անգամ ինքնորոշվել է այլ պետության իրավադատությունից դուրս գտնվող կամ այլ կերպ որևէ մի պետության մաս չկազմող և այդ իմաստով իրենից բացի որևէ մեկին

¹ *Մանասյան Ա. և Ղևոնդյան Ա.*, «Լեռնային Ղարաբաղ. ինչպե՞ս է դա եղել», *Հանրային կյանքի և տեղեկատվական կենտրոն*, Երևան, 2011, էջ 105

² *Арутюнян А., Петикян С.*, Роль Референдума О Независимости Республики Арцах (Нагорно-Карабахской Республики) В Деле Построения Государственности, *Кавказ в геополитических интересах региональных и мировых держав*, ДГТУ-Принт, Степанакерт – Ростов-на-Дону, 2018, 52-67

չպատկանող տարածքներում՝ դրանց կարգավիճակի մասին միջազգային իրավական հիմքերի բացակայության պայմաններում»¹: Հաջորդ գլխում նպատակ ենք հետապնդում զինադադարի պայմանագրերի, դրանցից բխեցվող տրամախոսության և այլ նորմերի հիման վրա հստակեցնել, որ ոչ միայն Արցախի պատմաքաղաքական և իրավաքաղաքական էությունը, այլև միջազգային պրակտիկան անմեկտեղելի են դարձնում մադրիդյան սկզբունքները իրենց՝ խնդրի կարգավորման խաղաղաստեղծ և իրավարար առաքելության հետ:

1.2 Մադրիդյան սկզբունքներ: Ընդհանուր նկարագրությունը և միջազգային նորմերի հետ անհամատեղելիությունը

Նախքան մադրիդյան սկզբունքները մասնավորից ընդհանուր քննադատական-նախադեպային վերլուծության ենթարկելը դրանք միջազգային նորմերի ու հակամարտությունների կարգավորման համաշխարհայնորեն ընդունելի օրինաչափությունների դաշտում տեղորոշելը՝ հիշատակենք մադրիդյան սկզբունքները²: Դրանք են՝

ա) Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ տարածքների ապառազմականացումը և տարհանումը (evacuation and demilitarization):

բ) Լեռնային Ղարաբաղի միջանկյալ կարգավիճակ՝ անվտանգության և ինքնակառավարման երաշխիքների տրամադրմամբ:

գ) Հայաստանը Լեռնային Ղարաբաղին կապող միջանցք:

դ) Լեռնային Ղարաբաղի վերջնական իրավական կարգավիճակի վճռում՝ ապագայում պարտադիր իրավական ուժ ունեցող կամարտահայտման միջոցով

ե) բոլոր փախստականների և ներքին տեղահանված անձանց վերադարձ իրենց նախկին բնակության վայրեր

զ) անվտանգության միջազգային երաշխիքներ, որոնք կներառեն խաղաղապահ գործողություն

Այսպիսով՝ առաջին կետով փուլային կարգավորում ենթադրող մադրիդյան սկզբունքերը հակասության մեջ են մտնում ինչպես միջազգային նորմերի, այնպես էլ արցախյան հակամարտության պատմության հետ՝ խեղաթուրելով հակամարտության էությունը և երկրորդելով արցախահայության շահերը: Հատկանշական է, որ Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ տարածքների ապառազմականացումը և տարհանումը չի հիշատակում Շահումյանի հայաբնակ շրջանը: Եթե ապառազմականացումը վերաբերվում է նախքան հակամարտության ժամանակակից փուլի սկիզբը իրադրության վերականգնմանը, ապա առնվազն տարօրինակ է, որ այդ փուլից դուրս է մնում բռնի հայաթափված

¹ Մանասյան Ա. Արցախյան հիմնախնդիր նորովի իմաստավորման ենթակա հարցեր,

«Բանբեր Երևանի համալսարանի. Հայագիտություն», 2019 № 3 (30), էջ 39

<http://ysu.am/science/hy/Alexander-Manasyan>

² Statement by the OSCE Minsk Group Co-Chair Countries, 10 July, 2009, L'Aquila

<https://www.osce.org/mg/51152>

Շահումյանի շրջանը: Այս իմաստով միջնորդների առաջարկը փաստորեն թիրախավորում է նաև Արցախի սուբյեկտայնությունը, քանի որ ինքնորոշման իր անքակտելի իրավունքն իրացրած արցախահայությունը անկախության հանրաքվեն անցկացրել է ոչ միայն նախկին ԼՂԻՄ տարածքում, այլև Շահումյանի շրջանում: Սրանից հետևում է, որ Արցախը բանակցային գործընթաց վերադարձնելու անհրաժեշտությունը կարևոր է նաև արցախահայության սուբյեկտայնության այնպիսի աստիճանի բարձրացման իմաստով, որը թույլ կտա առնվազն տարածքների ապառազմականացումը դարձնել հակամարտող կողմերի ընդհանուր պարտավորություն: Ենթադրում ենք, որ Ադրբեջանի Հանրապետության դեկավարությունը պատրաստ չէ Շահումյանի շրջանի դեօկուպացիային, ինչը փաստորեն մադրիդյան սկզբունքների առաջին կետը դարձնում է միակողմանի զիջումների չհիմնավորված պահանջ: Եթե նախկին ԼՂԻՄ հարակից շրջանների ապառազմականացումը հիմնավորվում է այն պնդմամբ, որ դրանք Սովետական Ադրբեջանի մաս են կազմել, ապա նույն տրամաբանությամբ միջնորդները կարող էին պահանջել ամբողջ Արցախի ապառազմականացում, ներառյալ նախկին ԼՂԻՄ-ը, ինչն իրատեսորեն չեն արել: Մյուս կողմից, եթե առաջարկի նպատակն է Արցախի ինքապաշտպանական ուժերի վերահսկողության տակ այս փուլում թողնել այն տարածքը, որը արցախահայության ինքնորոշման իրավունքի և պահանջատիրության արեալն է, ապա այն ոչ միայն նախկին ԼՂԻՄ-ն է, այլև Շահումյանի շրջանը, ուստի հարկ ենք համարում կրկնել, որ առաջին կետի պահանջը թիրախավորում է արցախահայության շահերը և չի ճանաչում նրա սուբյեկտայնությունը իր խորհրդային տարիների բնականության ողջ տարածքում:

Առաջին կետի անթույլատրելիությունը, սակայն, չի սահմանափակվում դրա տրամաբանության նկատմամբ ներհակ բնույթով: Սահմանների որոշման համար բացակայում են երեք նախապայման: Առաջին՝ Արցախը, զինդադար կնքած հակամարտության կողմերից մեկը, չի մասնակցում բանակցային գործընթացին, ինչն անթույլատրելի է դարձնում նման կարևորագույն հարցերի վճռումը: Անգամ ինքնորոշում-տարածքային ամբողջականություն դիվիդենդի (մեր համոզմամբ առնվազն Արցախի դեպքում արհեստական հակադրության) տեսանկյունից անհասկանալի է ինքնորոշվող միավորի ճակատագիրն առանց դրա մասնակցության լուծելու փորձը, մինչդեռ բանակցությունների հիմքում հենց ինքնորոշման ու դրա ձևաչափի հարցն է եղել մինչ օրս: Երկրորդ՝, Արցախի անվտանգությունը չի կարող դրվել հարցականի տակ անգամ տարածքային փոփոխությունների գնով, ինչպիսին, օրինակ, նախկին ԼՂԻՄ հարակից տարածքների միացումն է Արցախին: Անկլավի կարգավիճակում Արցախը չի կարող ունենալ անվտանգության կայուն, երկարաժամկետ երաշխիքներ, իսկ Հայաստանին կապող միջանցքը մեծ հաշվով չի լուծում այս խնդիրը: Այս հարցում հայկական կողմը կարող է ակնկալել միջազգային ըմբռնում կամ ձգտել ձևավորելու ադրբեջանական

ագրեսիան դատապարտող, դրա հետևանքների վերացման անհրաժեշտությունը գիտակցող գործընկեր պետությունների և կազմակերպությունների շրջանակ, եթե անդրադարձ կատարի հակամարտության ծագման և ընթացքի պատմությանը: Այս իմաստով առանձնակի կարևորում ենք երկու հանգամանք. 20-րդ դարում ՄԱԿ-ի գլխավորությամբ ապագադրության գործընթացը և 90-ականներին միջազգային հանրության դիրքորոշման օրինակներ, որոնք հույս են ներշնչում առ այն, որ հնարավոր է դիվանագիտական նպատակամետ ջանքեր գործադրելով հասնել ագրեսիայի և դրա բոլոր դրսևորումների ճանաչման, դրա հետևանքների վերացման առանց նախապայմանների, ինչպես նաև բռնարարքները, դիցուք, էթնիկական կամ ազգային պատկանելությամբ պայմանավորված զանգվածային բռնությունները՝ կոտորածները, կարգավիճակի և տարածքային ճշգրտումների հարթության վրա դիտարկելուն: Այսպես՝ ՄԱԿ-ի գաղութացված երկրներին և ժողովուրդներին անկախություն տալու հռչակագիրը 20-րդ դարում ինքնորոշման հաղթարշավի իրավական դրսևորում էր, որն ուներ իրավաբանական մեծ նշանակություն: Միջազգային իրավունքի պրոֆեսոր Էդվարդ Մկվինին (Edward McWhinney) այս դեկլարացիայի համատեքստում խիստ ուշագրավ և ուսանելի մեկնաբանություն է ներկայացնում ապագադրացված աֆրիկյան երկրների սահմանազատման վերաբերյալ: Նա մասնավորապես ասում է. «1514 (XV) բանաձևից կողմնակի հարցեր են առաջանում, որոնք վերաբերվում են նախկին գաղութային շրջանից մնացած տարածքային սահմանների իրավական առումով շարունակական իրավունակության (validity) հետ կապված հետևանքներին ապագադրության համատեքստում: Վաղ հետգաղութային շրջանում Աֆրիկյան միության կազմակերպությունը դրսևորել է անհանգստություն առ այն, որ խուսափեն սահմանների շուրջ ներքին հակամարտություններից և դրա հետևանք հանդիսացող «բնական սահմանները» վերականգնելուն միտված ռազմական միջոցներից: Պրագմատիկ որոշումն այն էր, որ նորանկախ աֆրիկյան պետությունների համար ամենախելամիտը, առնվազն այդ պահին, իրենց նոր ժառանգած տարածքային սահմանազատումների լեգիտիմությունն ընդունելն էր, որտեղ նրանք, ինչպես շատ հաճախ պատահում էր, ունեին կամայականորեն բաժանված բնիկ ժողովուրդներ կամ «ազգեր», որոնք պատկանում էին ուրույն էթնոկրոնական համայնքների»¹: Այսպիսով՝ ակնհայտ է, որ միջազգային խաղաղության պահպանման և ազգերի միջև համագործակցության զարգացման նպատակով միջազգային պրակտիկայում կա նախադեպ, երբ տարածքային վեճերը հարթվում կամ դրանք կանխում են փոխադարձ ըմբռնումով և ժամանակին կամայական

¹ Edward McWhinney Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples; UN Audiovisual Library of International Law, p. 3, 2008
<file:///C:/Users/Admin/Desktop/New/Political%20Science%20and%20other/Conflict/colonial%20declaration.pdf>

սահմանագատումների արդյունքում վիճելի սահմանների ժառանգության լեգիտիմացմամբ: Մենք լրիվությամբ անհավանական ենք համարում, որ Ադրբեջանում դրսևորեն ողջախոհություն՝ հանուն խաղաղության այս հարցում, ինչը սակայն չի զրկում հայկական դիվանագիտությունը վերոբերյալ օրինակով պահանջելու ճանաչել գոյություն ունեցող սահմանների լեգիտիմությունը որպես ժառանգություն, իսկ սահմանների ճշգրտման անհրաժեշտության պարագայում բարձրացնել ինչպես Շահումյանի շրջանի, այնպես էլ ԽՍՀՄ կազմում Լեռնային Ղարաբաղի սահմանների փոփոխության հարցը, ինչի վերջնարդյունքում ստեղծվեց ԼՂԻՄ-ը 80-ականների վերջի իր սահմաններում: Այլ կերպ ասած՝ Արցախը բանակցային գործընթաց վերադարձնելուն զուգահեռ անհրաժեշտ է արցախի սուբյեկտայնության հարցը դիտարկել ԼՂԻՄ սահմաններից անդին՝ Լեռնային Ղարաբաղի պատմական տարածքի վրա, ինչը խորհրդային տարիներին փոփոխվել է կամայականորեն և հետևաբար չի արտահայտել արցախահայության և ընդհանրապես հայության կամքը: Երկրորդը անվտանգության խնդիրն է: Թեպետ հայկական դիվանագիտությունը չի թաքցնում նախկին ԼՂԻՄ հարակից տարածքները նշանակությունն անվտանգության առումով, մեր համոզմամբ անհրաժեշտ է միջազգային հանրությանը պատրաստել այն զարգացումներին, որոնք այդ տարածքները, անկախ պատմաքաղաքական կամ իրավական վերոնշյալ կամ այլ գործոնների, պերմանենտ կերպով կդիտարկվեն որպես Արցախի անվտանգության, ասել է թե՛ սահմանների անքակտելիության կարևոր և անփոխարինելի բաղկացուցիչ: Կարևոր է, օրինակ, որ հայկական դիվանագիտությունը հնարավորություն ունի հղում կատարելու միջազգային գործընկերների նախկինում ունեցած մոտեցումներին որպես Ադրբեջանի՝ ագրեսորի դերում հանդես գալու փաստարկ: Այդպիսի օրինակ է ԱՄՆ Կոնգրեսի Ներկայացուցիչների պալատի հայտնի 907 բանաձևը¹, որն ընդունվել էր 1992 թվականի հոկտեմբերի 24-ին և արգելում էր Ադրբեջանի կառավարությանն օժանդակությունը մինչև Ադրբեջանի՝ «հստակ քայլեր ձեռնարկելը դադարեցնելու շրջափակումները և այլ ուժի հարձակողական կիրառություններն ընդդեմ Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի»: Ակնհայտ է, որ բանաձևը հարվածում էր Ադրբեջանի՝ խնդիրը ագրեսիայի ճանապարհով լուծելու քաղաքականությանը և վերջինիս անուղղակիորեն, բայց հստակորեն ճանաչում էր որպես ագրեսիա իրականացնող կողմ: Այս և նմանատիպ օրինակները, սակայն, հնարավոր է օգտագործել միայն իրատեսորեն նպատակադրման դեպքում՝ հետևելով միջազգային և աշխարհաքաղաքական գործընթացներին: Վերջիններիս հարափոփոխ բնույթով պայմանավորված՝ երրորդ երկրները կարող են վերանայել կամ վերահաստատել, վերաիմաստավորել կամ միտումնավոր տարընթերցել

¹ Section 907 of the Freedom Support Act; Washington DC, 24 October, 1992 <http://www.mountainous-karabakh.org/document.html#.XqGjuykzblU>

իրենց նախկին դիրքորոշումը: Այնուամենայնիվ անհրաժեշտ է դիվանագիտական ջանքեր գործադրել շրջափակումը որպես ագրեսիա ընկալելու ընդհանուր եզրահանգման գալու նպատակով, որի վերացումը որևէ փաստաթղթում, լինի դա փուլային, թե փաթեթային, պայման չի հանդիսանա հայկական կողմից անհիմն զիջումներ կորզելու համար: Ցավալիորեն ստիպված ենք նշել, որ մադրիդյան սկզբունքներում ագրեսիա, մարդկանց բռնի տեղահանություն և ռազմական գործողություններ սանձազերծած կողմը՝ Ադրբեջանը, հանդես է գալիս պահանջատիրության դիրքերից՝ կապելով իր կողմից ագրեսիվ գործողությունների դադարեցումը, այսինքն հաղորդակցության ուղիների բացումը, հայկական կողմի միակողմանի տարածքային զիջումների հետ, որոնք ինչպես արդեն ասվեց, հակասում են միջազգային պրակտիկային ապագադրությամբ (կարդալ կամարտահայտման հնարավորության բացակայությանը հաջորդած ինքնորոշման իրավունքի իրացումից) հետո սահմանների լեգիտիմացմանը կամ անվտանգության պերմանենտ երաշխիքների անխախտելիությանը: Այս վերջին փաստարկի տիրույթում պետք է դիտարկել նաև մադրիդյան սկզբունքների «գ» կետը, որը նախատեսում է միջանցք Հայաստանի և Արցախի միջև այն դեպքում, երբ Արցախի անվտանգության պերմանենտ երաշխիքները (նախկին ԼՂԻՄ հարակից շրջանները) արդեն ապահովում են Հայաստանի և Արցախի միջև կապը և ավելի վաղ բերված հիմնավորումներով չեն կարող ենթարկվել երաշխիքների պերմանենտությանը վնասող կամ դրանք անդադնալիորեն փոխող ազդեցությունների՝ առավել ևս առանց արցախահայության ձայնի իրավունքի: Այս վերջին դիտարկման հետ ուղղակի առնչակցություն ունի մադրիդյան սկզբունքների «բ» կետը Արցախին տրվող միջանկալ կարգավիճակի, ինքնավարության և անվտանգության երաշխիքների մասին, որոնք, ըստ ամենայնի, ամենաշատն են կտրված իրականությունից և ամենաանհեռատես ձևակերպումներն են, եթե հաշվի առնենք հակամարտությունների կարգավորման միջազգային փորձը: Այս դիվատումիային լուծում տալու համար է, որ համեմատում և համադրում ենք այլ նմանատիպ էթնոքաղաքական հակամարտությունների ժամանակ կնքված զինադադարի պայմանագրերը, մասնավորապես Կոսովոյի, Բոսնիայի, Մերձնեստրի, Աբխազիայի և Հարավային: Այս հակամարտություններն ընտրվել են որոշակիորեն ընդհանրացված չափանիշների հիման վրա, ինչպիսիք են էթնոքաղաքական բնույթը, երրորդ կողմի ուղղակի կամ միջնորդավորված միջամտությունը, խաղաղապահ կամ խաղաղարար միջազգային մեխանիզմների առկայությունը, ավելի փոքր միավորի հակամարտությունն ավելի մեծ հարևանի կամ նախկինում միևնույն քաղաքական միավորի մաս կազմած երկու և ավելի մասերի միջև, ագրեսիայի կամ ինքնորոշման բաղադրիչը, Արցախին աշխարհագրական մերձավորությամբ և աշխարհաքաղաքական կոնֆիգուրացիաների համադրելիությամբ, խնդրի արդի փուլի ժամանակագրական համադրելիությամբ և հակամարտությունը ծնող

պատճառների ընդհանրական նկարագրությամբ: Ինչպես ցույց կտա մեր համեմատական վերլուծությունը, անկախ պատմաքաղաքական և իրավաքաղաքական զանազան ասպեկտների համադրումից անգամ, հստակ է, որ մադրիդյան սկզբունքներն անհամատեղելի են արցախյան հակամարտության զինադադարի դրույթներով և դրանց հաջորդած զարգացումների տրամաբանությամբ պայմանավորված, ինչը արցախյան հակամարտության տարբերակիչ հատկանիշներից է այլ նմանատիպ հակամարտությունների ընդհանրության մեջ: Ավելի պատկերավոր ասած, Արցախի դեպքում խնդրի կարգավորման իրական հնարավորությունների դաշտից դուրս են նաև մադրիդյան սկզբունքների «դ», «ե», «զ» կետերը: Այսպես՝ 1992 թվականին հետխորհրդային տարածքի հակամարտություններից Մերձդեստրյանի¹ զինադադարի համաձայնագիրը կնքվեց Մոլդովայի Հանրապետության և Ռուսաստանի Դաշնության միջև: Զինադադարի համաձայնագրի երկրորդ հոդվածով կողմերը պայմանավորվում էին դուրս բերել իրենց զինված ուժերի զորամիավորումներն ու այլ զինված կազմավորումները: Կողմերը պատրաստվում էին ձևավորել Վերհսկողական կոմիտե (Control Committee): Կոմիտեն պետք է իր տրամադրության տակ ունենար երկու կողմի կամավորներից բաղկացած զինված միավոր (contingent) զինադադարի պահպանման և անվտանգության նկատառումներով: Ավելին՝ զինադադարի պայմանագրի Հոդված 5-ը լուծում էր կողմերի միջև հաղորդակցության և բնականոն հարաբերությունների հաստատման խնդիրը՝ վճռելով, որ «հակամարտության կողմերը համարում են ցանկացած պատժամիջոցների կամ շրջափակման կիառությունն անընդունելի: Այս համատեքստում, ապրանքների և ծառայությունների տրամադրման, ինչպես նաև անձանց տեղաշարժի բոլոր խոչընդոտները պետք է անհապաղ վերացվեն»: Փաստորեն, կողմերը զինադադարի պայմանագրով բացում էին հաղորդակցության ուղիները, վերականգնում բնականոն հարաբերությունները, ստեղծում անվտանգության ապահովմա երկուստեք երաշխիքներ:

Արխագիայում² եռակողմ զինադադարի պայմանագիրն ուժի մեջ մտավ 1993 թվականի հուլիսի 28-ին, որով կողմերը ձևավորում էին միջանկյալ հսկողության խմբեր (interim monitoring groups) զինադադարի ռեժիմը վերահսկելու համար՝ բաղկացած ներգրավված երեք կողմերից: Այլ կերպ ասած՝ զինադադարի պայմանագիրը միջանկյալ պայմանավորվածության, զինադադարի պահպանման, եռաչափ համագործակցության մեխանիզմ էր ներդնում: Սակայն զինադադարի անվտանգության բաղկացուցիչն այս

¹ UN Security Council, *Agreement on the principles for a peaceful settlement of the armed conflict in the Dniester Region of the Republic of Moldova*, pp. 4-5 <https://peacemaker.un.org/moldova-peacefullsettlementdniestr92>

² UN Security Council *AGREEMENT ON A CEASE-FIRE IN ABKHAZIA AND ARRANGEMENTS TO MONITOR ITS OBSERVANCE*, s26250, English, pp. 6-7, Sochi, 27 July 1993 <https://peacemaker.un.org/georgia-ceasefireobservance93>

ամենով չէր սահմանափակվում. Կողմերն ավելի հեռուն գնացին և որոշեցին «հրավիրել միջազգայի դիտորդների և խաղաղապահ ուժերի», իսկ դրանց կազմը որոշել ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարի և Աննվտանգության խորհրդի հետ համատեղ: Փաստորեն խաղաղապահների մուտքը որպես անվտանգության միջազգային երաշխիք և խաղաղատեսչության հույժ կարևոր գործոն այս դեպքում ներառված են զինադադարի համաձայնագրում: Վրաստանի հետ մեկ այլ հակամարտության՝ Հարավային Օսիայի¹ զինադադարի պայմանագիրը նույնպես ներառում է ինչպես ապառազմականացման, այնպես էլ խաղաղության պահպանման համատեղ մեխանիզմներ ներդնելու, տնտեսական հարաբերությունները վերականգնելու և որ, ըստ մեզ, Արցախ-Ադրբեջան հակամարտության տեսակետից ամենակարևորն է շրջափակումն անմիջապես դադարեցնելու մասին դրույթներ:

Մեկ այլ խիստ ուշագրավ օրինակ է Կոսովոն²: Կոսովոյի զինադադարի համաձայնագրի միայն վերտառությունը՝ Կոսովոյում ինքնակառավարման և խաղաղության միջանկյալ համաձայնագիր մադրիդյան սկզբունքների մի շարք պահանջների զինադադարի համաձայնագրի ծիրից դուրս բերելով, դեպի հաշտության համաձայնագիր այսպես ասած ժամանակային ու տրամաբանական փոխանցում անելու չհաջողված փորձ է: Նախ՝ կարևոր ենք համարում շեշտել, որ այս համաձայնագրում հղում է կատարվում Հարավսլավիայի տարածքային ամբողջականությանը, ինչը, սակայն, հետագայում չխանգարեց ֆեդերալ հանրապետության մաս կազմող հանրապետություններին, մինչև անգամ՝ միութենական հանրապետության կարգավիճակ չունեցող Կոսովոյին անկախությունն ձեռք բերել: Այնուհանդերձ համաձայնագիրը հնարավորություն է ընձեռում Կոսովոյում բնակվող քաղաքացիներին ունենալու օրենսդիր, դատական և գործադիր մարմիններ, անցկացնելու ազատ և արդար ընտրություններ: Փաստորեն խաղաղաստեղծության սկզբնական փուլում, չնայած նրան, որ միջազգային հանրությունը Կոսովոն դիտարկում էր Հարավսլավիայի տարածքային ամբողջականության համատեքստում և վերահաստատում էր իր հետևողականությունն այս սկզբունքի հարցում, Կոսովոյի բնակիչներին տրվում էին ինքնակառավարման և պետականաշինության կոնկրետ ինստիտուցիոնալ երաշխիքներ: Այլ կերպ ասած՝ մադրիդյան սկզբունքները ոչ միայն Բիշկեկի զինադադարի այս բացը չեն մատնանշում, այլև չեն տալիս Արցախին ինքնակառավարման ինստիտուցիոնալ երաշխիքներ: Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ Արցախն արդեն ունի դատական, օրենսդիր ու գործադիր մարմիններ, անցկացնում է ազատ և արդար ընտրություններ, ունի սահմանադրություն, դրոշ և այլ պետական ատրիբուտներ՝ մադրիդյան սկզբունքները փաստորեն խոստանում են

¹ AGREEMENT on Principles of Settlement of the Georgian - Ossetian Conflict, 12 June, 1992
<https://www.peaceagreements.org/view/1699>

² UN Security Council, Interim Agreement for Peace and Self-Government in Kosovo, 7 June, 1999, pp. 3-5 <https://peacemaker.un.org/kosovo-rambouilletagreement99>

Արցախին հեռու ապագայում, կամ միգրացե շատ ավելի վաղ տարածքներ զիջելու դիմաց օժտել նրանով, ինչ Արցախն արդեն ունի՝ ինքնակառավարում և պետական հաստատություններ։ Նույն համաձայնագրով լուծվում է նաև փախստականների և տեղահանվածների վերադարձի հարցը, մի բան, որ ներառված չէ Բիշկեկի զինադադարում և կրկին փորձ է արվում մադրիդյան սկզբունքների միջոցով այն լուծել այսպես ասած խաղաղության շրջանակային կամ փուլային համաձայնագրի հաշվին, ընդ որում առկախված է մնում ադրբեջանահայության ցեղասպանության, ունեզրկման և հայրեզրկման, ինչպես նաև Շահումյանի շրջանի դեօկուպացիայի հարցը։

1992-ի ապրիլի 12-ի Բոսնիայի¹ զինադադարի պայմանագրով երեք կողմերը վերահաստատում էին իրենց ընդդիմությունը տարածքային փոփոխություններին, ետ քաշում ծանր հրետանին և պայմանավորվում փախստականների վերադարձի շուրջ։ Պարզից էլ պարզ է, որ այս երեք սկզբունքներից և ոչ մեկը հայ-ադրբեջանական հակամարտությունների կողմերից ոչ մեկը չի պարտավորվել ընդունել Բիշկեկի զինադադարով, ուստի այս օրինակը հերթական անգամ հաստատում է մեր այն վարկածը, որ մադրիդյան սկզբունքները փորձ են կատարում վերախմաստավորել հաշտության պայմանագիրը՝ դրանց մեջ ներառելով անկատար զինադադարից դուրս մնացած սկզբունքներ՝ առանց հաշվի առնելու արցախահայության դիրքորոշումն այս հարցում։ Մասնավորապես հարկ է միջնորդների ուշադրությունը հրավիրել այն ազդու փաստի վրա, որ անվտանգության և պետական ինքնակառավարման երաշխիքներ արցախահայությունը ստացել է իր պետականաստեղծ գործունեության և ինքնապաշտպանության արդյունքում, ուստի զավեշտալի են միջազգային հանրության առաջ քաշած սկզբունքները, որոնք արցախցիներից փորձ է կատարվում վերցնել նրանց փորձված և արդարացված անվտանգությունը (անհիմն և Ադրբեջանի հետ առնչություն չունեցող տարածքային զիջումներ), զրկել նրան դե ֆակտո անկախությունից, ինչի դիմաց նրան վերադարձնել միջանկյալ կարգավիճակ։ Վերջինիս անորոշությունից տրամաբանված ենք համարում ենթադրել, որ հերթական անգամ Արցախին փորձ է արվում միակողմանի զիջումների դիմաց տալ այն կարգավիճակն ու պետականաշինության գործիքակազմը, ինչն այն առանց այդ էլ ունի։

Ամփոփում

Կատարված ուսումնասիրությունների հիման վրա, հիմնավորապես հանգում ենք հետևյալ եզրակացություններին և դրանք ներկայացնում հայկական կողմի կամ կողմերի համար դիվանագիտական նախաձեռնողականության համատեքստում հաջորդիվ առաջարկվող բանաձևերի և դրույթների տեսքով։ Կարևոր ենք համարում շեշտել, որ

¹ Bosnia-Herzegovina ceasefire agreement, 12 April, 1992, the University of Edinburgh, Peace Agreements Database <https://www.peaceagreements.org/view/1470/Bosnia-Herzegovina%20Ceasefire%20Agreement>

հողվածում դե ֆակտո Արցախի Հանրապետություն եզրը դիտարկելով և նրա բանակցային գործընթաց վերադարձի անհրաժեշտությունը ներկայացնելով հանդերձ, մենք ամեննին նկատի չունենք, որ Արցախի ճակատագիրը վճռված է որպես անկախ պետություն և կարծում ենք, որ Արցախի դե ֆակտո կարգավիճակի ճանաչումը խոչընդոտ չի հանդիսանում նրա և Հայաստանի Հանրապետության վերամիավորման համար ոչ փաստացի, ոչ իրավականորեն: Այսպիսով՝

1. Հայաստանի Հանրապետությունը կարող է ներկայացնել Արցախի շահերը բանակցություններում որպես նրա անվտանգության երաշխավոր, բայց հրաժարվում է նրան իր քաղաքական ճակատագրի մասին որոշումներ պարտադրելուց, ինչը կոպտորեն կխախտեր ազգերի ինքնորոշման իրավունքը: Ուստի, բանակցություններն առանց Արցախի ընտրված ներկայացուցիչների դատապարտված են ձախողման կամ անիմաստ են և ենթակա են ձևաչափային փոփոխության «ապրիորի» (a priori):

2. Հաշտության համաձայնագիրը չի կարող դառնալ զինադադար-2: Ինչպես ցույց է տալիս միջազգային փորձը, զինադադարը որպես կանոն ենթադրում է խաղաղության և կայունության զատորոշ մեխանիզմների ներդրում, ինչպիսիք են ապաշրջափակումը, փախստականների վերադարձը, ապառազականացումը, խաղաղապահ ուժերը, տնտեսական համագործակցությունը և այլն: Արցախահայությունը գրկված է եղել բոլոր այս առավելություններից Բիշկեկի զինադադարով և ստիպված է եղել դրանց ինքնուրույն լուծումներ գտնելու, ուստի վերոնշյալ դրույթների իրագործումը պիտի դիտարկել բանակցություններին զուգահեռ՝ նախքան հաշտության համաձայնագիր կնքելը և մեծ հաշվով չներառել հաշտության պայմանագրում:

3. Արցախն ունի և՛ անվտանգություն, և՛ ինքնակառավարման խիստ բարձր մակարդակ՝ դե ֆակտո անկախություն: Անվտանգության միջազգային երաշխիքներ և միջանկյալ կարգավիճակ Արցախին առաջարկել կնշանակի գործընթացը անտրամաբանական հուն մտցնել: Հաշտության պայմանագիրը չի կարող Արցախին գրկել անվտանգությունից ու պետական հաստատութենական ատրիբուտներից, ապա դրանք նրան վերադարձնել փոխզիջումների անվան տակ՝ պարտադրելով միակողմանի տարածքային զիջումներ: Փոխզիջումները կարող են ենթադրել, որ արցախահայությունը ստանում է այն, ինչ դեռ չունի, օրինակ՝ անկախության կամ հայրենիքի հետ վերամիավորման միջազգային ճանաչում, Շահումյանի շրջանի վերադարձ, բոլոր ադրբեջանահայերի նյութական, բարոյական և տարածքային փոխհատուցում և այլն:

4. Արցախահայությունը կարող է ներկայացնել Բաքվի, Սումգայիթի, Գանձակի և մնացած ադրբեջանահայության շահերը, որոնք

ցեղասպանվել, ունեզրկվել, հայրենագրկվել են¹ Արցախի շուրջ հակամարտության 20-րդ դարի վերջից սկսած հակամարտության նոր փուլի արդյունքում և չեն ստացել ոչ նյութական, ոչ բարոյական փոխհատուցում

5. Ադրբեջանի կողմից Շահումյանի շրջանի օկուպացիան, Հայաստանի և Արցախի շրջափակումը, Գուրգեն Մարգարյանի դեպքը և ապրիլյան պատերազմի նմանատիպ դրվագներ թույլ են տալիս պնդել, որ Ադրբեջանը պատրաստ չէ խաղաղության, և կողմերը պետք է անհապաղ վստահության ամրապնդման միջոցներ ձեռնարկեն. բացեն հաղորդակցության ուղիները, հետ քաշվեն դիպուկահարները, դադարեցվի Հայաստանի և Արցախի շրջափակումը՝ առանց նախապայմանների: Անհրաժեշտ է ակնկալել, որ միջնորդները կընդունեն անկատար զինադադարի թերությունների շտկումը կամ վստահության մեխանիզմների ներդրումը՝ Արցախից միակողմանի տարածքային զիջումներ կորզելով պայմանավորելու Ադրբեջանի դիրքորոշման անընդունելիությունը:

6. Անհրաժեշտ է ձևավորել բանակցությունների «արցախյան օրակարգ», որում Արցախը հնարավորություն կունենա կանխելու արցախահայության շահերը հաշվի չառնող մոտեցումների քննարկումը, արձարժել Շահումյանի շրջանի, ադրբեջանահայության փոխհատուցման, սահմանների՝ որպես անվտանգության երաշխիքի փոփոխության անհնարիության հարցերը, մերժելու միջանկյալ կարգավիճակի և անվտանգության միջազգային երաշխիքների տրամադրումը տարածքային զիջումների դիմաց այն հիմքով, որ անվտանգության երաշխիքներ և միջանկյալ կարգավիճակ փաստացի աննկախություն, Արցախն արդեն ունի:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Բալայան Ս. «Ղարաբաղյան հիմնահարցը և միջազգային դիվանագիտությունը (1991-1994 թթ.)» 2004:
2. Հակոբյան Ս., ԼՂՀ հռչակումը և պետական շինարարության գործընթացը (1991-1994 թթ.) 2011:
3. Մանասյան Ա. Արցախյան հիմնախնդիր նորովի իմաստավորման ենթակա հարցեր, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Հայագիտություն», 2019 № 3 (30), էջ 39 <http://ysu.am/science/hy/Alexander-Manasyan>:
4. Մանասյան Ա. և Ղևոնդյան Ա., «Լեռնային Ղարաբաղ. ինչպե՞ս է դա եղել», Հանրային կապերի և տեղեկատվական կենտրոն, Երևան, 2011:
5. Մանասյան Ա., Ինչու՞ Ադրբեջանական

¹ **Մանասյան Ա., Ինչու՞** Ադրբեջանական հանրապետության ցեղասպանական վարքը արտացոլված չէ նրա քաղաքական նկարագրում, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Միջազգային հարաբերություններ, Քաղաքագիտություն», 2018 № 3 (27), էջ 21-38

հանրապետության ցեղասպանական վարքը արտացոլված չէ նրա քաղաքական նկարագրում, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Միջազգային հարաբերություններ, Քաղաքագիտություն», 2018 № 3 (27), էջ 21-38:

6. Арутюнян А., Петикян С., Роль Референдума О Независимости Республики Арцах (Нагорно-Карабахской Республики) В Деле Построения Государственности, Кавказ в геополитических интересах региональных и мировых держав, ДГТУ-Принт, Степанакерт – Ростов-на-Дону, 2018.

7. AGREEMENT on Principles of Settlement of the Georgian - Ossetian Conflict, 12 June, 1992 <https://www.peaceagreements.org/view/1699>.

8. Bosnia-Herzegovina ceasefire agreement, 12 April, 1992, the University of Edinburgh, Peace Agreements Database <https://www.peaceagreements.org/view/1470/Bosnia-Herzegovina%20Ceasefire%20Agreement>.

9. Edward McWhinney Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples; UN Audiovisual Library of International Law, p. 3, 2008 <file:///C:/Users/Admin/Desktop/New/Political%20Science%20and%20Other/Conflict/colonial%20declaration.pdf>.

10. Section 907 of the Freedom Support Act; Washington DC, 24 October, 1992 <http://www.mountainous-karabakh.org/document.html#.XqGjuykzbIU>.

11. Statement by the OSCE Minsk Group Co-Chair Countries, 10 July, 2009, L'Aquila <https://www.osce.org/mg/51152>.

12. UN Security Council, Agreement on the principles for a peaceful settlement of the armed conflict in the Dniester Region of the Republic of Moldova, pp. 4-5 <https://peacemaker.un.org/moldova-peacefullsettlementdniestr92>.

13. UN Security Council AGREEMENT ON A CEASE-FIRE IN ABKHAZIA AND ARRANGEMENTS TO MONITOR ITS OBSERVANCE, s26250, English, pp. 6-7, Sochi, 27 July 1993 <https://peacemaker.un.org/georgia-ceasefireobservance93>.

14. UN Security Council, Interim Agreement for Peace and Self-Government in Kosovo, 7 June, 1999, pp. 3-5 <https://peacemaker.un.org/kosovo-rambouilletagreement99>.

Հոդվածը տպագրության է նրաշխարհում լսմբագրական կոլեգիայի անդամ, պ.գ.դ. Վ.Մ.Ավանեսյանը: